

§ 21. Гуманізм і Адраджэнне

Як гуманістычныя ідэі паўплывалі на культуру Адраджэння?

Чым адрозніваюцца погляды гуманістаў на прызначэнне чалавека ад рэлігійных уяўленняў? Чаму гуманістаў цікавіла антычная культура? (Гісторыя Новага часу, 7 клас)

Гістарычныя перадумовы развіцця культуры Адраджэння. Перыяд ідэйнага і культурнага развіцця краін Заходняй і Цэнтральнай Еўропы, які ахоплівае XIV—XVI стст., увайшоў у гісторыю пад назвай *Рэнесанс* (фр. *Renaissance* — Адраджэнне). Адмова ад сярэднявечнай рэлігіянасці і аскетызму, росквіт гуманізму, навуковыя адкрыцці і новыя вынаходствы сталі характэрнымі рысамі новай эпохі.

Перыядызацыя эпохі Адраджэння

Эпоха Адраджэння	Храналагічныя рамкі перыяду	Асаблівасці перыяду
Ранняе Адраджэнне	XIV—XV стст.	Зараджэнне рэнесанснай культуры і яе распаўсюджанне ў Італіі
Высокае Адраджэнне	Канец XV — першая трэць XVI ст.	Найвышэйшы росквіт рэнесанснага мастацтва і гуманістычнага светапогляду. Распаўсюджанне рэнесанснай культуры ў Еўропе
Позняе Адраджэнне	Другая палова XVI ст.	Сінтэз рэнесанснай культуры і рэлігійнай Рэфармацыі ў Еўропе

У чым жа былі прычыны станаўлення ў Еўропе новай культуры? У пашырэнні гандлёвых сувязяў і знаёмстве з іншымі народамі? Ва ўрбанізацыі, развіцці рамёстваў і фінансавай сістэмы? У падзенні аўтарытэту каталіцкай царквы і станаўленні нацыянальных дзяржаў? Ці вырашальным фактарам стала абуджэнне цікавасці еўрапейцаў да Антычнасці?

Рэнесанс пачаўся з Італіі — самага ўрбанізаванага рэгіёна Еўропы, дзе найраней пачалі складвацца капіталістычныя адносіны. У італьянскіх гарадах-дзяржавах феадальная значь была цесна звязана з купецкімі вярхамі, а саслоўная структура была моцна размытая. Менавіта ў гарадскім асяроддзі найбольш выразна стала праяўляцца дынаміка ў светаўспрыманні розных слаёў грамадства. Для вядзення новай камерцыйнай дзейнасці патрабаваўся новы светапогляд, які засяроджваўся б не на Богу, а на дзейным, актыўным, паспяховым чалавеку.

Не дзіва, што менавіта італьянскія гарады сталі цэнтрамі навукі і мастацтва, вольнымі ад царкоўных канонаў і прадпісанняў.

Асноўныя рысы эпохі Адраджэння:

- гуманізм – абгрунтаванне самакаштоўнасці чалавека, яго правоў і свабод;
- антрапацэнтрызм – у цэнтры сусвету стаіць чалавек;
- вальнадумства – вызваленне ад дагматычнага сярэднявечнага мыслення;
- эстэтызм – вядучая роля мастацтва.

Важнай рысай станаўлення культуры Адраджэння стала аслабленне ўплыву царквы на грамадства. Маральная разбэшчанасць і духоўны застоі настроілі супраць каталіцкага духавенства вальнадумных людзей. Свецкія правіцелі таксама былі незадаволеныя ўплывам царквы, яны аддавалі перавагу правядзенню незалежнай палітыкі, накіраванай на стварэнне цэнтралізаваных дзяржаў з абсалютнай уладай правіцеля.

Крыжовыя паходы на Усход, падзенне Візантыі ў 1453 г., а таксама знаёмства з араба-мусульманскім светам узбагацілі еўрапейскую культуру, прывялі да пераймання новых, не характэрных для яе прывычак і звычаяў. Аднак не варта забывацца пра тое, што мусульманская культура ўвабрала ў сябе многае з антычнай спадчыны. На арабскую мову былі перакладзены практычна ўсе знакамітыя працы грэчаскіх аўтараў. З арабскага Усходу ў Еўропу трапілі творы Платона, Арыстоцеля, Піфагора, Эўкліда і інш. Яшчэ ў большай ступені, чым арабская культура, Антычнасцю была прасякнутая культура візантыйцаў. Яны, уцякаючы ў Еўропу пасля падзення Канстанцінопаля, перавозілі свае бібліятэкі з працамі грэчаскіх і рымскіх аўтараў.

Адкрыццё новых зямель і кантынентаў прывяло еўрапейцаў да разумення памылковасці хрысціянскага апісання свету з уяўленнямі плоскай Зямлі і руху Сонца вакол яе. Дасягненні ў галіне астраноміі, далёкія плаванні і кругасветныя падарожжы паказалі людзям рэальны свет. Пашырэнне прасторавых гарызонтаў патрабавала новай інтэрпрэтацыі рэчаіснасці і месца чалавека ў ёй. Ідэал сярэднявечнага манаха-аскета больш не задавальваў актыўную, прадпрымальную частку еўрапейскага грамадства.

Гуманізм — філасофія Адраджэння. На рубяжы Сярэдніх вякоў і Новага часу ў процівагу царкоўнаму погляду на чалавека як на нікчэмную і грахоўную істоту ўзнік новы светапогляд — гуманізм (ад лац. *humanus* — людскі, чалавечны). Яго прыхільнікаў пачалі называць гуманістамі. Гуманізм стаў філасофскай асновай, ідэалогіяй еўрапейскага Адраджэння.

Светапоглядныя асновы гуманізму:

- цікавасць да Антычнасці;
- адмаўленне царкоўна-феадальнай культуры;
- замацаванне ідэалу чалавека-творцы;
- права чалавека на шчасце ў зямным жыцці;
- вера ў розум і рацыянальнае пазнанне;
- абвяшчэнне хараства свету і чалавека.

*Знайдзіце пацвярджэнне кожнай думкі
схемы ў вучэбным матэрыяле.*

Гуманістаў прываблівалі перш за ўсё чалавек і яго справы. Рэлігійны ідэал адмаўлення ад радасцяў жыцця, уласцівы Сярэднявеччу, змяніўся жывой цікавасцю да свету. Мэтай чалавечага існавання абвяшчаліся радасць і асалода ад жыцця, актыўныя дзеянні, накіраваныя на зацвярджэнне свайго месца ў свеце. Як абвясціў італьянскі гуманіст Дж. Піка дэла Мірандала, чалавеку «дадзена валодаць тым, чаго пажадае, і быць тым, кім хоча». Прызнанне неабмежаваных магчымасцяў чалавечага розуму стала неад’емнай часткай самасвядомасці прадстаўнікоў культуры Адраджэння.

Гуманісты абвясцілі права чалавека на шчасце ў зямным, а не замагільным

жыцці, права на свабоду, справядлівасць і лепшае грамадскае ўладкаванне. Аднак не трэба ідэалізаваць гуманізм і ігнараваць яго ўнутраныя супярэчнасці. Разнавольваючы чалавечую асобу ад духоўнай улады каталіцкай царквы, гуманізм у той жа час садзейнічаў выхаванню глыбокага індывідуалізму, здольнага аказаць негатыўны ўплыў на ўзаемадзеянне людзей у соцыуме. Прыхільнікі гуманістычных ідэй былі выхадцамі з вышэйшых слаёў грамадства. Яны з пагардай ставіліся да беднякоў і звярталіся, як правіла, да багацеяў і арыстакратаў з заклікам атрымліваць дарагу адукацыю.

У XVI ст. гуманістычны рух ахапіў большасць еўрапейскіх краін: ад Англіі і Нідэрландаў да Германіі і Швейцарыі, ад Пірэнейскага паўвострава да Польшчы і Венгрыі.

Асноўныя ідэі Рэнесансу знайшлі адлюстраванне ў літаратуры. Італьянскія пісьменнікі Франчэска Петрарка, Джавані Бакача, пісьменнікі-гуманісты Франсуа Рабле з Францыі, Уільям Шэкспір з Англіі, Мігель дэ Сервантэс з Іспаніі накіравалі свой позірк на чалавека як асобу, вольную ад рэлігійных забабонаў, са складанымі пачуццямі, імкненнем пазнаць навакольны свет праз разважлівасць і асабісты вопыт.

Мастацтва Адраджэння. У эпоху Адраджэння з’явіліся новыя свецкія кірункі жывапісу, новая скульптура і архітэктура, якія адлюстроўвалі змяненні ў поглядах на навакольнае асяроддзе і на чалавека.

Мастакі, выкарыстоўваючы гульню святла і ценю, навучыліся перадаваць адчуванне прасторы. Усю разнастайнасць свету і багацце асобы чалавека імкнуліся

§ 21, п. 2-1

Аплаванне Хрыста.
Мастак Джота ды Бандонэ. 1306 г.

Зняцце з крыжа.
Мастак Рафаэль Санці. 1507 г.

Параўнайце карціны Ранняга і Позняга Адраджэння. Назавіце характэрныя рысы Позняга Адраджэння.

адлюстраваць на сваіх палотнах выдатныя жывапісцы Адраджэння, якія працавалі ў XVI ст.: Леанарда да Вінчы, Рафаэль Санці, Мікеланджэла і Тыцыян у Італіі, Пітэр Брэйгель Старэйшы ў Нідэрландах, Альбрэхт Дзюрэр у Германіі і інш.

Мадонна і дзіця.
Мастак Ян ван Эйк. 1436 г.
Асаблівасць творчасці аўтара – выкарыстанне алейнай тэхнікі жывапісу

Блудны сын.
Мастак Іеранім Босх. 1510 г.
Асаблівасць творчасці аўтара – змрочныя містычныя алегорыі

Жніво. Мастак Пітэр Брэйгель Старэйшы. 1565 г.
Асаблівасць творчасці аўтара – майстэрства ў стварэнні пейзажаў і жанравых сцэн; адлюстраванне жыцця простага народу

Сабор святога Пятра, Ватыкан

Значны ўклад у тэхніку жывапісу ўнеслі фламандскія мастакі. Яны першыя пачалі эксперыментавач з фарбамі на алейнай аснове. Новыя фарбы, у адрозненне ад ранейшых, тэмперных, высыхалі даўжэй і лягчэй змешваліся. Таму мастакі змаглі перадаваць на сваіх палотнах няўлоўныя цені і самыя тонкія адценні колеру.

У эпоху Рэнэсансу мастакі вярнуліся да класічных прынцыпаў грэчаскага і рымскага мастацтва. Яны падарожнічалі па Італіі, чэрпаючы натхненне ў сузіранні старажытнарымскіх збудаванняў

і скульптур.

Каб рэалістычна адлюстроўваць чалавечае цела, мастакі звярнуліся да анатоміі, якую яны сталі вывучаць па целах памерлых. З прычыны ганенняў царквы рабіць гэта даводзілася патаемна. У эпоху Адраджэння дзякуючы вывучэнню будовы чалавечага цела было створана шмат шэдэўраў скульптуры і жывапісу.

Радыкальныя змены адбыліся і ў архітэктуры. Інжынерныя прынцыпы, распрацаваныя Філіпа Брунелескі ў XV ст., выкарыстоўваў пры праектаванні купала сабора Св. Пятра ў Рыме знакаміты Мікеланджэла Буанароці.

Зараджэнне сучаснай навукі. Эпоха Адраджэння адыграла значную ролю ў развіцці гуманітарных навук і прыродазнаўства.

Штуршком да станаўлення новай навукі стала незвычайная цікавасць гуманістаў да вывучэння культурнай спадчыны Старажытнай Грэцыі і Старажытнага Рыма. Даследуючы антычныя тэксты, яны зноў адкрывалі веды, страчаныя або забытыя ў час Сярэднявечча.

Першым з гуманістаў быў **Франчэска Петрарка** (1304–1374). Ён шмат падарожнічаў па Еўропе ў пошуках антычных рукапісаў. У антычнай культуры Петрарка знайшоў увасабленне светапогляду, які ставіў у цэнтр не Бога, а чалавека. Праца Петраркі натхніла яго вучняў і паслядоўнікаў. Часта гуманісты літаральна ратавалі старажытныя манускрыпты, адшукваючы іх у манастырскіх бібліятэках, дзе тыя нярэдка валяліся ў кучах смецця.

Вучоныя-гуманісты працавалі ва ўсіх галінах і кірунках навуковых ведаў. На першы план яны вылучалі вопыт, вывучэнне прыроды, эксперыментальны метад даследаванняў. Шэраг эпохальных адкрыццяў звязаны з імёнамі вялікага італьянскага мастака, вучонага і вынаходніка Леанарда да Вінчы, вядомага польскага астранома Мікалая Каперніка, знакамітага італьянскага філосафа і паэта Джардана Бруна і праслаўленага італьянскага фізіка, астранома і філосафа Галілеа Галілея.

Дасягненні эпохі Адраджэння ў галіне навукі

Вучоныя і мысліцелі	Асноўныя ідэі, адкрыцці	Уплыў на фарміраванне поглядаў
Мікалай Капернік (1473–1543), Польшча	Стварыў вучэнне аб вярчэнні Зямлі вакол Сонца і вакол сваёй восі	Разбурыў старыя ўяўленні аб нерухомай Зямлі, якая з’яўляецца цэнтрам Сусвету
Джардана Бруна (1548–1600), Італія	Стварыў вучэнне аб бязмернасці, бяскончасці і вечнасці Сусвету, які не мае ні цэнтра, ні краю	Разбурыў старыя ўяўленні аб будове Сусвету, даказаўшы, што ні Зямля, ні Сонца не з’яўляюцца цэнтрам свету
Галілеа Галілей (1564–1642), Італія	З дапамогай тэлескопа адкрыў новыя нябесныя целы, назіраў горы на Месяцы і плямы на Сонцы. Сфармуляваў законы падзення цел і іншыя законы фізікі	Адкрыцці, зробленыя з дапамогай тэлескопа, пацвярджалі вучэнне М. Каперніка і садзейнічалі стварэнню новых уяўленняў людзей пра будову Сусвету
Ісаак Ньютан (1642–1727), Англія	Адкрыў закон сусветнага прыцягнення, законы механічнага руху і распаўсюджання святла, новыя метады матэматычных вылічэнняў	Завяршыў стварэнне новай карціны свету ў ранні Новы час. Яго тэорыя сцвярджала, што прырода падпарадкоўваецца дакладным законам механікі
Уільям Гарвей (1578–1657), Англія	Адкрыў механізм кровазвароту і паказаў ролю сэрца ў ім. Стварыў тэорыю аб зараджэнні жыцця на Зямлі	Адкрыцці У. Гарвея далі людзям навуковыя ўяўленні аб кровазвароце і зараджэнні жыцця
Фрэнсіс Бэкан (1561–1626), Англія	Навукова абгрунтаваў новыя метады вывучэння з’яў прыроды — назіранні і вопыты	Заклаў асновы новай філасофіі, увёў вопыт і эксперымент як метады навуковага пазнання
Рэнэ Дэкарт (1596–1650), Францыя	Лічыў розум чалавека крыніцай ведаў. Адводзіў розуму галоўную ролю ў навуковым даследаванні	Заснавальнік навукі і філасофіі Новага часу. Абараняючы прынцыпы бяскончасці Сусвету, садзейнічаў умацаванню новых уяўленняў пра свет. Лічыў, што навука павінна прыносіць людзям практычную карысць. Яго вучэнне аб ролі розуму ў пазнанні ўзвышала чалавека

На стагоддзі апырэдзілі свой час інжынерныя адкрыцці Леанарда да Вінчы. Ён пакінуў пасля сябе чарцяжы шматлікіх вынаходстваў, якія сталі вядомыя толькі ў XIX ст.

Прадметам вострых спрэчак паміж навукай і рэлігіяй стала астраномія. Сярэднявечнае рэлігійнае вучэнне аб плоскай Зямлі як цэнтры Сусвету і Богам абранай планеце было абвергнута геліяцэнтрычнай тэорыяй Мікалая Каперніка, згодна

з якой Зямля верціцца вакол Сонца. Следам за гэтым Джардана Бруна вылучыў палажэнне аб бязмежнасці Сусвету, аб незлічоным мностве сусветаў, падобных да Сонечнай сістэмы. Галілеа Галілей эксперыментальным шляхам пацвердзіў геліяцэнтрычную тэорыю Каперніка. Пры дапамозе створанага ім тэлескопа і матэматычных разлікаў ён выявіў, што паверхні Месяца і Сонца не гладкія і што Млечны Шлях з'яўляецца складанай сістэмай зорак.

Такім чынам, навуковыя адкрыцці XVI ст. заклалі асновы сучаснай навукі.

Развіццё палітычных ідэй, свецкай адукацыі і кнігадрукавання. Для сацыяльных і палітычных тэорый эпохі Адраджэння была характэрная пільная ўвага да чалавека. Гуманісты адмовіліся ад уяўлення аб боскім умяшанні ў ход людскіх спраў. Яны лічылі, што палітыку вызначае не Бог, а зямныя інтарэсы людзей і іх патрэбы. Менавіта ў гэты час быў зроблены неацэнны ўклад у разуменне сутнасці дзяржавы як сілы, якая абараняе інтарэсы насельніцтва. Узнікла ідэя моцнай дзяржаўнай улады, здатнай пераадолець унутраную раз'яднанасць соцыуму, — абсалютызму.

Заўзятым прыхільнікам тэорыі абсалютызму быў італьянскі мысліцель **Нікала Макіявелі** (1469—1527). Ён лічыў найбольш прымальнай формай дзяржаўнасці цэнтралізаваную дзяржаву на чале з абсалютным правіцелем. На яго думку, толькі стварэнне такой дзяржавы магло б пакласці канец раздробленасці Італіі, якая знемагала на мяжы XV—XVI стст. ад пастаянных міжусобных войнаў.

Статуя Н. Макіявелі
ля ўвахода
ў галерэю Уфіцы,
г. Фларэнцыя, Італія

У творы «Гасудар» Н. Макіявелі апісаў шляхі стварэння моцнай цэнтралізаванай улады. На яго думку, гасудар павінен усяляк умацоўваць дзяржаву, быць моцнай асобай, а не проста атрымаць уладу згодна з правам спадчыны. Для ўмацавання сваёй улады правіцель, як лічыў Н. Макіявелі, можа выкарыстоўваць любыя сродкі, у тым ліку насілле, вераломства, клятвапарушэнне, хітрасць, крывадушнасць, хлусню. Праяўленне такіх якасцяў у палітычнай дзейнасці ў далейшым было названа макіявелізмам.

Найважнейшым сродкам змяншэння ўплыву царквы на грамадства гуманісты лічылі незалежную ад царквы свецкую адукацыю. Адукацыя, на іх думку, павінна развіваць у чалавеку творчы пачатак, здольнасць разважаць, а не механічна запамінаць застылыя догмы і правілы.

Пра важнасць адукацыі пісаў у кнізе «Утопія» англічанін Томас Мор. У ідэальнай дзяржаве, створанай уяўленнем пісьменніка, усім дзецям (і хлопчыкам, і дзяўчынкам) прадпісана вучыцца на роднай мове. Яны павінны ўмець чытаць, пісаць,

а таксама разбірацца ў такіх прадметах, як арыфметыка, геаметрыя, музыка, астраномія і прыродазнаўства.

Прынцыпы нагляднасці і сувязі з практыкай, а таксама ідэя важнасці фізічнага выхавання занялі асаблівае месца ў мадэлях ідэальнай адукацыі гуманістаў. Вучоны-гуманіст італьянец Тамаза Кампанэла ва ўтапічным творы «Горад Сонца» падкрэсліваў, што вывучэнне навук павінна суправаджацца наведваннем розных майстэрняў, каб дзеці свядома выбіралі будучую прафесію. Для таго каб ім лягчэй было вучыцца правільна гаварыць і пісаць, усюды (і ў дамах, і на вуліцах) павінны развешвацца наглядныя выявы.

Многія задумы гуманістаў у сферы адукацыі былі ўвасоблены ў жыццё толькі ў XX ст. Тым не менш ужо ў эпоху Адраджэння быў пакладзены пачатак свецкай адукацыі. Ідэі гуманізму сталі пранікаць у свецкія пачатковыя школы, якія засноўваліся ўладамі і мясцовымі абшчынамі. Цэнтрамі гуманістычнай думкі сталі ўніверсітэты. Аднак нават пачатковую адукацыю маглі сабе дазволіць толькі дзеці з заможных сем'яў.

Мішэль Мантэнь. «Вопыты»

Нават гульні і практыкаванні — і яны стануць неад'емнай і даволі значнай часткай навучання: я маю на ўвазе бег, барацьбу, музыку, танцы, паляванне, верхавую язду, фехтаванне. Я хачу, каб добрае выхаванне, свецкасць, знешнасць вучня ўдасканальваліся разам з яго душою. Бо выхоўваюць не адну душу і не адно цела, але ўсяго чалавека: нельга расчляняць яго напалам.

Якія прынцыпы былі пакладзены гуманістамі ў аснову выхавання падрастаючага пакалення?

Рэвалюцыйную ролю ў распаўсюджванні гуманістычных ідэй у Еўропе адыграла кнігадрукаванне. Першым крокам да яго стала перайманне еўрапейцамі ў арабаў тэхналогіі вытворчасці таннай паперы з бавоўны, што дало магчымасць вырабляць матэрыял для пісання ў прамысловых маштабах. Наступным прарывам стала вынаходства ў сярэдзіне 1440-х гг. немцам Іаганам Гутэнбергам друкарскага станка для кнігадрукавання рухомымі літарамі. Вельмі трапна падкрэсліў важнасць укаранення кнігадрукавання ў Еўропе нямецкі філосаф і вучоны XVIII ст. Георг Ліхтэнберг: «Болей, чым золата, змяніў свет свінец, і больш той, што ў друкарскіх літарых, чым той, што ў кулях».

Кнігавыданне стала папулярным хобі сярод знаці. Кнігі нярэдка ўпрыгожваліся гравюрамі. Дзякуючы кнігадрукаванню пачала стварацца адзіная еўрапейская, а затым і сусветная інфармацыйная прастора.

Еўрапейскае Адраджэнне стала пераходным перыядам паміж хрысціянскім Сярэднявеччам і напоўненым духам змен Новым часам. Адраджэнне стала зыходным пунктам фарміравання новага светапогляду, новых падыходаў у палітыцы і адукацыі, а таксама стварэння свецкай навукі і культуры.

§ 21, п. 3-1

§ 21-1

1. Вызначце перадумовы развіцця культуры Адраджэння. Складзіце схему (ментальную карту, гекс).
2. Якія ідэі пакладзены ў аснову філасофіі эпохі Адраджэння?
3. Гуманісты стварылі стройную філасофскую сістэму, з'яўленне якой дыктавалася асаблівасцямі свайго часу. Як вы думаеце, ці могуць быць цікавыя іх разважанні пра свет, прыроду, чалавека людзям пачатку III тысячагоддзя?
4. Чаму гуманісты ставілі на першы план досвед, вывучэнне прыроды, эксперыментальны метада даследаванняў? Для чаго ім гэта было патрэбна?
5. Апішыце чалавека эпохі Адраджэння. Складзіце сінквейн пра яго.
6. Якія змены адбыліся ў развіцці сацыяльных і палітычных тэорыяў у эпоху Адраджэння ў параўнанні з перыядам Сярэдніх вякоў?
7. Складзіце табліцу (аўтар, твор, асноўныя ідэі, значэнне для далейшых даследаванняў). Пры неабходнасці выкарыстайце дадатковыя крыніцы інфармацыі.
8. Стварыце візітную картку эпохі Адраджэння.

§ 22. Пачатак еўрапейскай каланіяльнай экспансіі

Чаму людзі Новага часу імкнуліся за межы знаёмага свету?

Якія працэсы адбываліся ў Еўропе канца эпохі Сярэднявечча? Успомніце ўнутраныя ўмовы сацыяльнага і эканамічнага развіцця еўрапейскага грамадства да пачатку Новага часу. (Гісторыя Новага часу, 7 клас)

Вытокі каланіяльнай экспансіі і яе асаблівасці. Перыяд з сярэдзіны XV да сярэдзіны XVII ст. называецца эпохай Вялікіх геаграфічных адкрыццяў. Гэты час стаў пачаткам еўрапейскай каланіяльнай экспансіі.

Еўрапейцы Новага часу былі не першымі, хто плаваў на далёкую адлегласць: вікінгі і палінезійцы задоўга да іх здзяйснялі працяглыя марскія падарожжы. Да канца XV ст. еўрапейцы стварылі новы тып марскіх суднаў — каравелы, якія дазволілі ажыццяўляць далёкія падарожжы. Аднак еўрапейская экспансія Новага часу невыпадкова ўвайшла ў гісторыю як эпоха Вялікіх геаграфічных адкрыццяў. Яна была ўнікальнай, паколькі характарызавалася хуткасцю і маштабнасцю тэрытарыяльнага ахопу. За некалькі стагоддзяў еўрапейцы наладзілі кантакты практычна з усім зямным шарам. Еўрапейскія мараплаўцы праралі шляхі на Усход — у Афрыку, Індыю, Паўднёва-

Усходнюю Азію, на Заход — у Паўднёвую і Паўночную Амерыку; адкрылі Аўстралію. Еўрапейцы таксама стварылі ўнікальныя тэхналогіі, невядомыя іншым народам. Але, самае галоўнае, яны валодалі агня-

*Пра якія экспедыцыі ідзе гаворка?
Што азначалі для Еўропы вынікі гэтых
экспедыцый?*